

SUUR-KALAJOEN HISTORIA 1500-LUVULTA 1700-LUVULLE

LÄHTEENÄ SUUR-KALAJOEN HISTORIA I

SUUR-KALAJOEN SYNTY

- Entiseen Suur-Kalajoen pitäjään kuului nykyiset Kalajoen, Alavieskan, Ylivieskan, Sievin, Nivalan, Reisjärven ja Haapajärven kunnat.
- Vuonna 1540 Kalajoki mainitaan sekä itsenäisenä kirkkopitäjänä että itsenäisenä veropitäjänä.
- Pohjoispuolella naapurina Suur-Pyhäjoki ja eteläpuolella Suur-Lohtaja
- Idässä/kaakossa rajana hämäläisten eräalueet/Rautalampi/Viitasaari. Käytännössä raja meni Suomenselällä.
- Suur-Lohtajan kanssa oli kiistaa rajoista

ELINKEINOT

- Maatalous (maanviljely ja karjanhoito)
 - Vielä 1500-luvun puolivälissä maanviljelys oli kehittymätöntä Kalajoella
 - Pellot oli pääasiassa pieniä tilkkuja
 - Kalajoen pitäjissä oli useita myllyjä
 - Sääolosuhteet aiheuttivat pahoja vaikeuksia maanviljelykselle → katovuodet yleisiä
 - Talonpojilla oli tyypillisesti myös vähän karjaa
- Metsästys
 - Turkiksilla oli paljon kysyntää myös Ruotsin puolella
 - Harjoitettiin pääasiassa erilaisilla ansoilla, loukuilla ja jousella. Pyssyjä oli todennäköistä osalla metsästäjistä 1600-luvulla

ELINKEINOT

- Kalastus
 - Kalastuksen merkitys säilyi suurena
 - Asutus pääasiassa vesistön äärellä → lyhyt matka kalaan
 - Merikalastus, jokikalastus, järvikalastus
 - Jokien alajuoksulla erityisesti suuria yhteisiä lohipatoja
- Hylkeenpyynti
 - Suuri merkitys rannikolla
- Käsityöt ja laivanrakennus
- Tervanpoltto
- Talonpoikaiset maakauppiaat
 - Kaupunkien puuttuessa talonpojat kävivät itse kauppaa
 - Kalajoella vieraili muiden kaupunkien porvareita
- Kokkolan kauppapiiri
 - Kokkola perustettiin 1620 ja Kalajoki kuului Kokkolan kauppapiiriin ja kauppa pakotettiin Kokkolaan
 - Kaupunkiin vietävistä tavaroista maksettiin kruunulle pikkutulli kaupungin portilla
 - Kokkolan porvarit saivat oikeuden pitää markkinat Kalajoella aluksi kerran myöhemmin kolme kertaa vuodessa
 - Kokkolan porvareilla kinaa oikeudesta käydä kauppaa Kalajoella, lopulta markkinoista tuli vapaamarkkinat.
 - Myös markkinoille tuotavasti tavaroista alettiin kantaa pikkutullia
 - Majamiesjärjestelmä velkaannutti monia talonpoikia.

TIET, LIIKENNE JA MAJATALOT

- Kulkuyhteydet

- Rantatie Kalajoella olemassa jo 1500-luvulla (tärkeä)
- Kalajoelta itään päin tie, joen eteläpuolella ainakin Ylivieskaan asti. Ratsupolku Haapajärvelle
- Toinen haara Tyngältä Vääräjoen pohjoispuolta Evijärvelle ja sieltä Reisjärvelle.
- Tiet yleensä huonossa kunnossa. Talvella paremmat.
- Teiden hoito talonpoikien vastuulla. → paljon sakkotuomioita hoitamattomista teistä.
 - 1630-luvulla perustettiin siltavoudin virkoja → valvoi teiden kuntoa ja johti korjauksia
 - Nimismiehellä ylin vastuu teiden kunnan valvonnassa.
- Joki oli tärkeä kulkureitti kesällä ja talvella
 - Haapajärvi – Kalajoki – Haapajärvi veneellä vei neljä vuorokautta.

TIET, LIIKENNE JA MAJATALOT

- Kyyditysvelvollisuus
 - Talonpoikien velvollisuus kyyditä kruunun virkamiehiä ja sotaväkeä.
 - Nimismies vastasi kyydin järjestelyistä.
 - Hollikyyditys = hevosia pidettiin varalla, jos kyydin tarvitsijoita tulee
 - Tien varressa asuvat joutuivat osallistumaan enemmän. Jossain muut saattoivat joutua maksamaan veroa.
 - Talonpojat eivät tykänneet (palkatonta, vei aikaa) → paljon sakkoja
 - 1600-luvun puolivälissä ilmainen kyyditys loppui ja siirryttiin kyytiraha nimiseen veroon. Hollikyyteihin tuli osallistua, mutta niistä sai palkan.

TIET, LIIKENNE JA MAJATALOT

- Majatalot
 - Nimismiehen tehtävänä oli järjestää majoitus ja kestitys liikkuville virkamiehille.
 - 1600-luvun alkupuolella alettiin järjestää majataloja nimismiehen talojen välille. Lisäksi syntyi yleisiä majataloja, jotka palvelivat kaikkia.
 - Ensimmäiset Kalajoelle, Rahjaan ja Vasankariin
 - 1649 majataloasetus
 - Myös kruunun virkamiehet käyttivät yleisiä majataloja ja maksoivat niistä.
 - Yksinoikeus viinan ja oluen myyntiin.

TIET, LIIKENNE JA MAJATALOT

- Postinkuljetus
 - Postilaitos ulotettiin Pohjanmaalle 1638
 - Turku – Oulu postireitti kulki Kalajoen läpi
 - Talonpojat määrättiin postinkantajiksi
 - Yleensä vapautettiin jostain muusta työstä
 - Ilmaiseksi kruunun ja viranomaisten kirjeet, maksua vastaan yksityiset.
 - Postinkantajalla: postivaakuna, keihäs ja torvi.
 - Postia täytyi lähteä viemään vaikka yöllä.

PITÄJÄN HALLINTO JA SUHTEET ESIVALTAAN

- Pitäjän hallinto
 - 1540-luvulta lähtien Kalajoen veropitäjän asioista päättivät kruunun viranomaiset ja osittain talonpoikien itsehallinto.
 - Kaksi kertaa vuodessa pidettiin käräjät
 - Kesto 2 – 5 päivää
 - Nimismiehen talossa
 - Tuomari, lainlukija, kruununvouti, talonpoikia, pappeja.
 - Rikos-, riita- ja hallintoasioita
 - Käräjien välillä asioista päätettiin pitäjänkokouksissa
 - Kirkkoherralla suuri vaikutusvalta
- Nimismies
 - Kruunun virkamies
 - Vastasi teistä ja kyydityksistä sekä auttoi sotaväenotoissa.
 - Välitti kuninkaan käskyt talonpojille ja toimeenpani ne
 - Käräjien virallinen syyttäjä
 - Välillä keräsi myös veroja ja toimitti ne voudille
 - Toimi myös luottamustehtävissä suhteessa talonpoikiin (jaot, arvioinnit)
 - Välillä kiistoja nimismiesten ja pitäjäläisten välillä

PITÄJÄN HALLINTO JA SUHTEET ESIVALTAAN

- Muut pitäjän toimihenkilöt
 - Neljännesmiehet
 - Talonpoikien valitsevat luottamusmiehet, jotka keräsivät verot ja tilittivät voudille.
 - Kun verotus siirtyi nimismiehelle, nimismies valitsi neljännesmiehet ja maksoi niille palkat. (1600-luvulla)
 - Kalajoen pitäjä jaettiin neljänneskuntiin (oli kolme)
 - Vieskan neljännekseen kuului: Tynkä, Kääntä, Alavieska, Ylivieska Rautio ja Evijärven pohjoispuoli.
 - Yökuntamiehet neljännesmiesten apuna
 - Pitäjänkirjuri
 - Kirjoitti talonpojille kuitin maksamistaan veroista
 - Siltavouti
 - Kyytirättäri
 - Järjesteli virkamiesten kyytejä.
 - Toimi myös nimismiehen apuna muissa hommissa.

PITÄJÄN HALLINTO JA SUHTEET ESIVALTAAN

- Lautamiehet
 - Pitäjän itsehallinnon pääedustajat
 - Lautakuntaan kuului 12 lautamiestä
 - Käräjätoiminnan lisäksi mm. perintöjen ja yhteismaiden jaot, yhteisten töiden jakaminen talonpojille. Tutkivat riitajuttuja. Arvioivat tulipalojen ja katojen vahingot, arvioivat kruunun viranomaisien kanssa uudistilojen ja autiutilojen veronmaksukykyä. Ulosmittasivat verorästejä.
 - Paljon vaivaa, vähän palkkaa.
 - Ylivieskalaisia 1 – 4
 - Uudet jäsenet valittiin käräjillä

PITÄJÄN HALLINTO JA SUHTEET ESIVALTAAN

- Yhteydet korkeaan esivaltaan
 - Nimismiehen esimies 1500-luvulla Pohjanmaan (Korsholman) läänin vouti.
 - Vouti valvoi käräjillä kruunun etuja
 - 1600-luvulla ylimmäksi virkamieheksi tuli käskynhaltija tai maaherra
 - Aatelisia
 - Kaarle herttua matkusti perheineen Kalajoen läpi 1602 (myös Kustaa Aadolf mukana 6-vuotiaana)
 - 1614 Kustaa II Aadolf matkusti Kalajoen läpi
 - Pietari Brahe matkusti pitäjän läpi kaksi kertaa 1639 ja 1649
 - Talonpojat lähettivät myös Kalajoelta edustajia valtiopäiville.
 - Juho Juhonpoika Kopakkala merkittävin. 1672 ensimmäinen kerta

OIKEUDENHOITO

- Kihlakunnanoikeus
 - Säännöllisten käräjien lisäksi pidettiin tarvittaessa ylimääräiset käräjät vakavien rikosten takia.
 - Istunnot Kalajoella, paitsi noitaoikeudenkäynti Haapajärvellä
 - 1560 – 1680 kihlakunnantuomari palkkasi yleensä lainlukijan hoitamaan käräjiä
 - Lautamiehet olivat tärkeässä roolissa ja olivat asiantuntijoita
 - Tunsivat yleensä kaikki kylänsä asukkaat ja asiat
 - Lain käytön perusteena Kristofferin maanlaki 1400-luvulta
 - Todistajilla ratkaiseva rooli, jos ei tunnustusta
 - Epäselvissä tapauksissa mahdollisuus selvittää myötävannoijen avulla (yleensä 11)

OIKEUDENHOITO

- Ylemmät oikeusasteet
 - Kihalakunnanoikeuden päätöksestä pystyi vedota Pohjois-Suomen laamannioikeuteen
 - 12 jäseninen lautakunta apuna
 - Kustaa II Aadolf perusti hovioikeuden, jonka jälkeen rikosasioista tuli vedota hovioikeuteen ja riita-asioissa laamannioikeuteen
- Rankaisutavat
 - Vapausrangaistuksia ei juuri käytetty ennen isovihaa
 - Sakottaminen oli yleisin rangaistus
 - 1/3 kuninkaalle, 1/3 pitäjälle, 1/3 asianomistajalle
 - Köyhien sakko monesti muutettiin "ruuminrangaistukseksi"
 - Miehillä kujanjuoksu, naiset joutuivat piiskattavaksi (virkamiehenä piiskuri)
 - Jalkapuu oli kirkon häpeärangaistus
 - Kuolemantuomio
 - Yleensä mestaamalla (pyöveli löi kirveellä kaulasta pään poikki)
 - Joskus hirttämällä
 - Kovennettuun kuolemantuomioon saattoi liittyä ruumiin polttaminen tai teilaaminen

VERORASITUS

- 1500-luvun puolivälissä veroa maksettiin koko omaisuudesta.
- Kustaa Vaasan uudistusten seurauksena verorasitus nousi Kalajoella noin 60%
- Kustaa Vaasan uudistuksen seurauksena myös suuri osa ennen kirkolle maksetuista veroista maksettiin kruunulle.
- Veroja maksettiin rahalla, kalalla, viljalla, turkiksilla, voilla jne.
- Sota-aikoina kerättiin erillisiä apuveroja
- 1600-luvulla jokaiselle talolle määrättiin oma veroluku (manttaali)
- Viljakymmenyksistä 1/3 kirkolle, 2/3 kruunulle vuosittaisesta sadosta
 - Kuudennesmiehet arvioivat
- Lisäksi monia muita veroja.
- Verot kerättiin yleensä syyskesällä.
- Veroista oli mahdollista saada alennuksia esim. katojen tai sotien seurauksena.

SOTILASRASITUS

- 1500-luvun sotilasrasitus ja sen vaikutukset
 - Vähän kirjallista tietoa saatavilla
 - 1557 – 1558 10 sotilasta Kalajoelta
 - Lisäksi myös vartiotehtäviä omassa pitäjässä
 - Sotarasitus: sotilaita, veroja, vartiointia, sotilaan palkka
 - 1500-luvun lopun nuijasodassa lienee ollut myös kalajokisia
 - Sigismundin ja Kaarle-herttuan välienselvittely näkyi myös jokien latvavesien pitäjissä.
- 1600-luvun väenotot ja sotamiesten pestäminen
 - Arvoiden mukaan vuosisadan aikana Kalajoelta otettiin palvelukseen noin 2000 miestä
 - Väkiluku 1600 alussa: 2700 ja lopussa ennen nälkävuosia 4600
- Reisjärven varustus
 - Pieni ”talonpoikaslinnoitus” tärkeän talvitien varressa. Tarkoitus torjua venäläisten uhkaa

KALAJOEN PITÄJÄ AATELILLE LÄÄNITETTYNÄ

- Suurvalta-aikana oli tyypillistä, että Ruotsin alueita oli läänitetty aatelisille
- Läänitys = kruunu luovutti jollekin jonkin alueen verotusoikeuden
- Ensimmäiset läänitykset
 - 1600-luvun alussa Kalajoki oli palkkaläänityksenä
 - Ei juuri muutoksia talonpoikien asemassa
- Kalajoen pitäjä ***Ikalaporin*** vapaaherrakuntana
 - 1653 Kuningatar Kristiina antoi Kalajoen läänityksenä 3.6.1652 vapaaherra Schering Rosenhanen vapaaherrakunnaksi
 - Pääasiassa rauhalliset olot, mutta joistain asioista tuli kiistaa ja kalajokiset valittivat kuninkaalle vapaaherran käytöksestä.
 - Läänitys peruutettiin osana reduktiota vuonna 1674

ISOVIHAN AIKA